

OP WEG NAAR EEN SOCIAAL RECHTVAARDIGE ENERGIETRANSITIE

De overstap naar een fossielvrij en duurzaam energiesysteem was nog nooit zo relevant als vandaag de dag. Maar hoe doe je dat nu eigenlijk: groene energie delen met je burens, de gemeenschappelijke traphal duurzaam verwarmen, of koken zonder gas? Investeer je beter in wat extra centimeters dakisolatie of in een aansluiting op het warmtenet? Op het eerste zicht wat banale vragen, maar misschien maakt het antwoord op dit soort kwesties wel dat we onze energievoorziening duurzaam én sociaal rechtvaardig krijgen.

De laatste jaren plaatsten vele huishoudens zonnepanelen, lieten ze hun woning na-isoleren, of werden ze lid van een lokale energiecoöperatie. Duurzaamheidsaspecten spelen daarbij zeker een rol, maar dit soort ingrepen zijn daarnaast ook gewoon een interessante financiële investering. Een weloverwogen ingreep die je toelaat energie te besparen of zelf energie op te wekken, betaalt zich op termijn vaak terug – al dan niet ondersteund door subsidies of andere steunmechanismen.

Op deze wijze worden alvast stappen gezet om de Europese klimaatdoelstellingen te halen, en in het bijzonder de ambitie om de Europese Unie in 2050 klimaatneutraal te maken – ambities die zowel in Nederland als in België werden omgezet in klimaatplannen en -regelgeving. Deze langetermijndoelstellingen worden echter ook nu al op scherp gezet door de energiecrisis die het continent sinds het najaar van 2021 in de ban houdt. Door onder andere een mismatch tussen de beschikbaarheid van grondstoffen en de heropleving van de wereldeconomie na de coronapandemie, maar vooral ook door de inval van Rusland in Oekraïne bereiken

de energieprijzen recordhoogtes (zie ook de infographic op de achterkant van dit AGORA nummer).

De gevolgen daarvan zijn meteen voelbaar. De kosten om je woning te verwarmen, om je auto vol te tanken of op te laden nemen spectaculair toe. Steeds meer bedrijven sluiten tijdelijk omwille van de oplopende facturen, waardoor hun werknemers technisch werkloos worden. Niet alleen de meest kwetsbare huishoudens maar ook middenklassers liggen inmiddels wakker van de stijgende energiefactuur. Na een lange periode van goedkope en schijnbaar ongelimiteerde consumptie van energie uit fossiele brandstoffen, is energie vandaag de dag niet langer een vanzelfsprekendheid. Energie als basisbehoefte voor een goed leven roept opnieuw fundamentele vragen op over de sociale, politieke, economische en ruimtelijke organisatie van ons energiesysteem.

Nog vele stappen te gaan

Een aantal zaken vallen daarbij alvast op. Ten eerste wordt het duidelijk dat er nog steeds veel werk aan de winkel is om onze

energievoorziening te verduurzamen. Op nationale schaal speelt lokale duurzame energieproductie nog een eerder beperkte rol. In Vlaanderen had begin dit jaar zo net iets meer dan 20% van de huishoudens PV-panelen, in Nederland net iets minder. In Nederland zijn er procentueel dan wel weer meer woningen uitgerust met een warmtepomp dan in België. Ook het aandeel hernieuwbare energie in het energieverbruik is in beide landen eerder beperkt te noemen: Voor 2020 bedroeg dit in Nederland 11,1%, en in België 13,0% (8,9% in Vlaanderen). Ook de energieprestaties van onze woningen moeten nog drastisch verbeteren willen we de ambities van 2050 halen. Zo vraagt de gemiddelde woning in België meer dan dubbel zoveel energie als wat tegen 2050 de norm wordt. Hoewel huishoudens in België slechts een 20-tal% en in Nederland een 13% van het nationale energieverbruik vertegenwoordigen leren deze cijfers dat er nog veel ruimte voor verbetering is, en dat dit ook nodig zal zijn.

De energiecrisis maakt pijnlijk duidelijk dat het energievraagstuk een belangrijke sociale dimensie heeft

Daarnaast zijn landen als België en Nederland voor hun energieproductie in belangrijke mate afhankelijk van de invoer van grondstoffen en van de beslissingen van multinationale energieconcerns. Lokale duurzame energieproductie helpt daarom ook om de energievoorziening weerbaarder te maken tegen macro-economische en geopolitieke crises.

Het is daarbij duidelijk dat niet iedereen even hard getroffen wordt door de energiecrisis, en dat niet iedereen dezelfde mogelijkheden heeft om in te grijpen. Zo zijn investeringen in duurzamere energiesystemen en energie-efficiëntie sociaal ongelijk verdeeld. Hoewel deze investeringen zichzelf vaak terugbetalen, moet je wel eerst het nodige budget beschikbaar hebben. Ook moet je enige kennis hebben over welke ingrepen je kan overwegen, de impact ervan, en of je daarvoor eventueel ondersteuning kan krijgen. Ten slotte zijn er ook een resem veelbepalende contextuele factoren: Ben je eigenaar of huurder van je woning? Woon je in een landelijke of een stedelijke omgeving, in een vrijstaand huis of een appartement? Wat is je inkomen en je gezinssituatie? Enzovoort. Bovendien blijkt dat de meest kwetsbare huishoudens, zoals alleenstaanden, eenoudergezinnen of ouderen, in de minst kwalitatieve woningen leven. Zij worden dus geconfronteerd met de grootste renovatie-opgave. Voor hen is die financieel vaak onhaalbaar. Ook tonen de cijfers dat de bulk van de renovatiesubsidies niet terechtkomen bij deze kwetsbare doelgroepen. Naast het opvoeren van de inspanningen tot het verduurzamen van de energieconsumptie is het dus ook nodig om te kijken hoe we de energietransitie op een sociaal rechtvaardige manier kunnen organiseren.

De opschaling van duurzame energiesystemen

Enerzijds is het dus nodig om de inspanningen rond de transitie naar een duurzame energievoorziening op te voeren en op te schalen, ook wat de energieproductie en -consumptie van huishoudens betreft. Het zal daarbij nodig zijn om ook te kijken voorbij het profiel van de individuele huiseigenaren met een voldoende groot investeringsbudget – de groep tot wie de meeste initiatieven zich tot nu toe vaak beperken. Hoe kunnen we ook de eigenaars

en bewoners van huurwoningen betrekken? Hoe kunnen we de energietransitie bewerkstelligen binnen collectieve woonvormen? Dat vergt op zijn minst een beter begrip van het consumptiegedrag van deze huishoudens, de motivatie erachter en de bezorgdheden waarmee zij zitten. Het vergt initiatieven die aansluiten bij een bredere socio-economische en soms ook culturele realiteit.

Zeker in een dichtbevolkte, stedelijke context, vraagt het ook om het gemakkelijker mogelijk te maken de organisatie van lokale energieproductie en -consumptie op een collectieve leest te schoeien. Belangrijk daarbij is mogelijk de nieuwe regelgeving (zowel op nationaal als op Europees vlak) die de intentie heeft een impuls te geven aan meer collectieve oplossingen zoals het delen van energie of de zogenaamde energiegemeenschappen, en aan het beter betrekken van burgers bij de energiesector.

Een mogelijke manier om de energietransitie op te schalen is een programmatische aanpak, waarbij algemene strategieën worden uitgewerkt die zich kunnen aanpassen aan de context en de uiteenlopende profielen van opwekkers en verbruikers. De uitdagingen van de energietransitie worden op grote schaal aangepakt door middel van collectieve oplossingen. Bijvoorbeeld de installatie van een warmtenet of buurtbatterij, een schaalvoordeel bij gezamenlijke aanbesteding en groepsaankopen, het inschakelen van expertise, het opzetten van een renovatiefonds, enzovoort. Een energietransitieproject kan daarbij ook gekoppeld worden aan het aanpakken van andere problematieken in de buurt zoals het verduurzamen van stedelijke (nuts)infrastructuur, de creatie van nieuwe jobs in de hernieuwbare energiesector, het bestendigen van landschapskwaliteiten of het op gang brengen van sociaal inclusieve dynamieken.

De energietransitie als rechtvaardigheidsvraagstuk

De huidige energiecrisis maakt bovendien pijnlijk duidelijk dat het energievraagstuk ook een belangrijke sociale dimensie heeft. De mate waarin huishoudens worden getroffen door de consequenties van de stijgende energieprijzen is duidelijk ongelijk verdeeld. Geïnspireerd door milieu- en klimaatstudies kunnen we drie dimensies van 'energierechtvaardigheid' onderscheiden.

Een eerste is rechtvaardigheid als verdelingsvraagstuk, of beter gezegd de manier waarop lasten en lusten van de energiecrisis - of de energietransitie - verdeeld zijn. Zo hebben gezinnen in armoede vaak een beperkte ecologische voetafdruk, maar ondervinden ze tegelijkertijd als eerste de impact van de stijgende energieprijzen. Omgekeerd ontvangt wie de financiële mogelijkheden heeft om

De meest voorkomende ingrepen nu: ieder zijn eigen installatie op zijn eigen huis. Bron: Dieter Bruggeman.

te investeren (bijvoorbeeld in renovatie, hernieuwbare energie of een elektrische auto) ook meer steun en premies dan wie die mogelijkheden niet.

Een tweede dimensie is die van 'procedurele rechtvaardigheid', of de manier waarop beslissingen over, beheer en eigenaarschap van energieplannen en -systemen ongelijk dan wel transparant en democratisch georganiseerd worden. Zo zijn energiebronnen voor het overgrote deel in handen van grootschalige commerciële energiebedrijven terwijl burgers via energiecoöperaties maar een klein aandeel hebben in de energiemarkt. In de procedures die leiden tot het opstellen van energiebeleid, ruimtelijke energieplanning of wijkenergievisies zijn bijvoorbeeld technische expertise of energiebedrijven vaak sterker vertegenwoordigd dan burgers of sociale organisaties.

Dat hangt samen met een derde aspect, dat van erkenning (recognitionnal justice). Welke stemmen, expertise of levensstijl worden erkend en gefaciliteerd of ontbreken in energieplannen en -beleid? Betekenisvolle antwoorden op deze sociale energiekwesties vragen meer dan een bijsturing van plannen achteraf; ze vergen een fundamenteel andere benadering van de energietransitie als een maatschappelijk in plaats van een hoofdzakelijk technologisch of bouwkundig vraagstuk. Dat wordt ook duidelijk doorheen de verschillende bijdragen aan dit nummer.

Het betrekken van burgers kan er voor zorgen dat de transitie op een inclusieve manier verloopt

Hoe landt de energietransitie in de wijk?

Met dit nummer willen we dus de aandacht focussen op verschillende sociale dimensies van lokale energietransities en voelbaar maken wat die transformatie van het energiesysteem concreet betekent voor mensen op het terrein. Welke ruimtelijke, sociale en politieke uitdagingen komen ze tegen, en welke instrumenten en strategieën zetten ze in om meer duurzame en inclusieve energie-oplossingen te realiseren? Die vragen komen op verschillende manieren aan bod in enkele case studies van energietransitie op wijkniveau, en enkele bredere reflecties in essayvorm.

In het SunSud project experimenteerde CityMine(d) met energiedelen voor bewoners van sociale huisvesting in Brussel. Op basis van deze inspirerende case beschrijft Chloé Verlinden het potentieel van energiegemeenschappen om de rol van kwetsbare burgers in de energietransitie fundamenteel te herdenken en te versterken. Daarna volgt een casus over het aardgasvrij maken van Rotterdam met de hulp van 'gebiedsaanpakken'. Hierin reflecteert Daan van der Kolk over de rol van burgerparticipatie in de energietransitie. Zowel de casus in Brussel als die in Rotterdam maakt duidelijk dat meer inclusieve energieprojecten die samenwerkingen opbouwen vanuit de concrete noden van kwetsbare bewoners een erg intensieve procesbegeleiding vragen. Tegelijk blijken rechtvaardige oplossingen helemaal niet vanzelfsprekend in de context van erg complexe regelgeving en een competitieve, door multinationals gedomineerde energiemarkt. Dat de energietransitie de verschillen tussen verschillende groepen in de samenleving kan vergroten blijkt ook duidelijk door de groeiende groep van mensen die te maken heeft met energiearmoede. Maar hoe kunnen we energiearmoede meten in welke mate is dit ruimtelijk (ongelijk) verdeeld? Tijn Croon

verkent de toegevoegde waarde en tekortkomingen van het concept energiearmoede en beschrijft welke methodes er zijn om energiearmoede te berekenen en hoe overheden hier vervolgens mee aan de slag kunnen.

Het betrekken van burgers bij de energietransitie kan er mede voor zorgen dat de transitie op een inclusieve manier verloopt. Maar de manier waarop burgers betrokken worden kan nogal verschillen. Jakob Vandevoorde analyseert op welke manieren burgerparticipatie werd georganiseerd in enkele regionale ruimtelijke energieplanningsprocessen in Vlaanderen. Daarbij valt op hoe traditionele informatieavonden of éénmalige participatiemomenten vervangen worden door het structureel betrekken van een selecte groep gemotiveerde burgers. Op die manier kan de nodige basiskennis en vertrouwen worden opgebouwd voor een meer betekenisvolle betrokkenheid van burgers als klankbord en lokaal expert.

Voor de laatste bijdrage aan het themagedeelte trekken we verder dan België en Nederland en beschrijft Marieke van der Star wat de sociale en ruimtelijke gevolgen zijn van stedelijke klimaatstrategieën in Noorwegen. Zij focust op hoe het Noorse milieubeleid leidt tot zogenaamde ruimtelijke winnaars en verliezers op de woningmarkt.

Doorheen de bijdragen aan dit nummer kunnen we constateren dat er op allerlei manieren wordt geprobeerd om burgers te betrekken bij de energietransitie en dat er initiatieven worden genomen om te komen tot een zo inclusief mogelijk energietransitie. Al blijft de implementatie en realisatie ervan nog zowel een ruimtelijke als sociale uitdaging. We zien dat de huidige energiecrisis de sociale ongelijkheid tussen groepen lijkt te versterken, maar ook dat dit aanleiding geeft om onze energievoorziening op een duurzame, collectieve en inclusieve wijze te herdenken.

Literatuurselectie

- Bouzarovski, S. & Simcock N. (2017) Spatializing Energy Justice. *Energy Policy* 107, pp. 640-648.
- Scott, M. (2022) Planning for a Just Energy Transition: If Not Now, When? *Planning Theory & Practice* 23, nr. 3, pp. 321-326.
- Allen, E., Lyons, H. & Stephens, J. (2019) Women's Leadership in Renewable Transformation, Energy Justice and Energy Democracy: Redistributing Power. *Energy Research & Social Science* 57, 101233.
- Bickerstaff, K., Walker, G. & Bulkeley, H. (2013) *Energy Justice in a Changing Climate: Social Equity and Low-Carbon Energy*. London: Zed.

Dieter Bruggeman (dieter.bruggeman@vub.be) en **Griet Juwet** (griet.juwet@vub.be) zijn beiden ruimtelijk ontwerper en postdoctoraal onderzoeker bij Cosmopolis (VUB). Hun werk - onder meer binnen de projecten TRANS-PED en PED4ALL - focust op de ruimtelijke en sociale dimensies van een stedelijke energietransitie. Griet is daarnaast ook actief bij Endeavour, een bureau dat onderzoek voert en processen ontwerpt om mensen te betrekken bij duurzamere en inclusievere steden. **Marieke van der Star** (m.e.van.der.star@sosgeo.uio.no) is als PhD student verbonden aan de afdeling Sociologie en Sociale Geografie van de Universiteit Oslo, Noorwegen. Zij is verbonden aan het onderzoeksproject INCLUDE, wat zich richt op een sociaal inclusieve energietransitie.